

מאימתי ניתן לאכול את העוף

חז"ל עסקו בשאלה עד איזה שלב בתהליך התפתחותו של בן-יונה מותר להקריבו,¹ אך לא התייחסו במפורש לשאלה מאימתי מותר להתחיל להקריבו. לגבי התורים אין בעיה מפני שתחילת מועד זמן הקרבתם הוגדר לכאורה במפורש. שאלה זו חשובה, מפני שקרבן העוף היה מבוסס בעיקרו על היונים, שהיו שכיחות יותר. יתירה מזאת, אין הדיון בשאלה זו מצטמצם רק לסוגיית 'קרבן העוף', אלא גם לאכילת חולין של היונים, שבשרם היה מרכיב מזון מקובל לאורך כל התקופות. הנחת היסוד שלנו היא שאכן קיימת זיקה הלכתית בין המועד שמותר לאכול בן-יונה בחולין ובין המועד שהוא מוכשר להקרבה למזבח. הדיון בסוגיית מועד אכילת הגוזלים תקף למעשה לכל שאר מיני העופות הכשרים ובמיוחד קיימת חשיבות בהקשר לציפורי שיר קטנות, כגון דרורים ותורים, שגודלם קטן כשהן בוגרים וכל שכן כאשר הם גוזלים. הבהרה נוספת בטרם נפתח בדיון הוא, שבניגוד למינוח המודרני, המונחים: אפרוח, גוזל ובן-יונה משמשים בלשון ההלכה באותה משמעות פחות או יותר, היינו השלב הצעיר של העוף מזמן בקיעתו מהביצה² ועד לבגרותו.

שיטת התנאים והאמוראים

הסוגיה מאימתי ניתן להתחיל לאכול את העוף מופיעה במקורות תנאיים בהקשר לשאלה אם ניתן לאכול אפרוחים שנולדו ביום טוב. לדעת ר' אליעזר בן יעקב אסור לאוכלם משום איסור שרץ, ודבר זה נלמד מהפסוק: "לכל השרץ השרץ על הארץ (ויקרא יא מא) — לרבות אפרוחים שלא נתפתחו עיניהם". בניגוד לדעתו, תנא קמא סבר שאכילת אפרוחים מותרת מיד עם בקיעתם, אפילו שלא נפקחו עיניהם.³

1 משנה, חולין, א, ה: תוספתא חולין א, טו; בבלי, חולין כב ע"ב; ספרא, דבורא דנדבה, פרשה ו.

2 למעט האפרוח שנקרא כך גם כאשר נמצא בתוך קליפתו בטרם יצא לאוויר העולם.

3 בבלי, ביצה ו ע"ב; חולין סד ע"ב.

בדברי האמוראים אנו מוצאים גישה מחמירה יותר באשר לגיל שבו ניתן להתחיל לאכול אפרוחים צעירים. בתלמוד בבלי מובא בשמו של ר' יעקב קרחא: "מאימתי בני יונה כשרים משיעלעו"⁴, כלומר רק אחרי שבן היונה צימח נוצות וגופו מתחיל להתפתח. בתלמוד ירושלמי מובאים שני מקורות תנאיים; אחד שמתיר לאכול גוזל שנולד ביום טוב ומקור תנאי אחר שאוסר לאכול גוזלים שלא צימחו נוצות:

גוזל שנולד ביום טוב מותר מפני שהוא מתיר עצמו בשחיטה. לא כן תני: ביצים שריקמו, גוזלים שלא העלו העליהן כנפים אסורין משום שקץ, ואין לוקין עליהן משום נבילה. ואמר ר' חגי ואפילו שחטן. א"ר אבון תיפטר באילון דנפקין וכנפיהן עליהן.⁵

מקטע זה רואים שבתקופת המשנה נראות גישות שונות בהקשר לאכילת אפרוחים בני יומם, ואילו בתקופה מאוחרת יותר – האמוראים בארץ-ישראל, ר' חגי ור' אבון (בני הדור השלישי והרביעי) סברו כדעה המחמירה שאין לאכול אפרוח עם בקיעתו. ר' אבון אף ניסה ליישב את דברי הברייתא המתירה זאת בכך שמדובר באפרוחים שבוקעים עם כנפים מנוצות – מציאות שאינה מוכרת לנו. בתלמוד הירושלמי לא מוגדר מהו כיסוי הניצוי הנדרש, אך ברור שאין לאכלם לפני שמלאו להם חמישה ימים. האיסור הוא בשל מיאוס 'משום שקץ' ולא משום איסור אכילת שרץ.

אם אכן גישת האמוראים בשני התלמודים היא מחמירה ואוסרת אכילת אפרוחים מיד עם בקיעתם, צריך להסביר מדוע הם בחרו לנקוט כדרך ר' אליעזר בן יעקב ולא כחכמים. תירדה מזאת, מה ראו רוב הראשונים⁶ לפסוק לקולא ולהתעלם מדברי האמוראים בתלמוד?

מיאוס ואיסור 'בל תשקצו' הם מדדים סובייקטיביים

דומה, שהתלמוד הבבלי, אכן סובר כדעת חכמים שניתן לאכול אפרוחים מיד עם בקיעתם ולהקריבם על המזבח עד אשר גופם מתמלא דם, אחרי שלב צימוח הנוצות. דבר זה מבוסס על נוסח אחר של הממרא של ר' יעקב קרחא בבבלי, שעמדה לפני הראשונים, כפי שמנוסחת בדברי הרמב"ם: "ועד מתי יהיו בני יונה כשרים, כל זמן שעוקר כנף ומתמלא מקום עיקרו דם"⁷.

4 בבלי, חולין כב ע"ב.

5 ירושלמי, ביצה, פ"א, ה"א, ס ע"א.

6 בבלי, ביצה ו ע"ב; חולין סד ע"ב, בדברי התוספות; רי"ף והר"ן לחולין, שם (בנדפס עמ' כב ע"ב), הרמב"ם, הלכות מאכלות אסורות פ"ג, ה"י; הרשב"א וכן שו"ע, יו"ד טו והט"ז, שם.

7 הלכות איסורי מזבח, פ"ג ה"ב, ובעל הכסף משנה מעיר שגירסת הרמב"ם לתלמוד היא הנכונה.

לפי זה, הרמב"ם וכן רוב הראשונים פסקו כדעת חכמים ואמוראי בכל ולא כדעת הירושלמי. זהו למעשה מסלול הפסיקה המקובל, וממנו עולה בכל אופן מחלוקת לגבי אכילת אפרוח צעיר שטרם נפקחו עיניו, אם נחשב הוא לשקץ או לא. כבר העיר הרב יחיאל מיכל הלוי אפשטיין, שגדר מיאוס הוא אינו איסור כולל, אלא סובייקטיבי ואיסור 'בל תשקצו' הוא רק ל'מפונקים', למי שהדבר נמאס בעיניו.⁸ קריטריון זה עשוי אפוא להשתנות על פי הנורמות התרבותיות המקובלות באזורים השונים. בתקופת האמוראים נחשבו בני ארץ-ישראל למפונקים במאכלם⁹ ומאכלי אנשי בבל היו מאוסים בעיניהם.¹⁰ אמוראי ארץ-ישראל אסרו אפוא אכילת אפרוחים שלא צימחו נוצות משום מיאוס, ואילו בבבל לא נחשב הדבר למיאוס אלא אף למאכל תאוה ולכן הותר.

דומה שגם לפי שיטת הרמב"ם איסור כל תשקצו אינו מוחלט ועשוי להשתנות ממקום למקום. אצל הרמב"ם אנו מוצאים הבחנה בין גישתו המתירה אכילת אפרוחים צעירים, ובין המציאות שהייתה רווחת בימיו. בהקשר לשילוח הקן סבר הרמב"ם ש"האפרוחים הצריכין לאמן, אינן ראויין לאכילה", אך בהמשך הוא מסייג את דבריו: "כיון שהנלקח (= האפרוחים) אינו ראוי לאכילה ברוב המקרים".¹¹ כלומר דיוק בלשונו של הרמב"ם מראה שהוא סבור שיש מקרים ש"אפרוחים הצריכין לאמן" ראויים לאכילה. ומכל מקום להלכה הוא פסק שאפרוחים שזה עתה בקעו מותרים לכתחילה למי שחפץ בכך.¹² דומה שבעניין בני היונה סבור הרמב"ם שדווקא השלב שהם צעירים הוא המשובח יותר, וזאת הסיבה לדעתו להבחנה בין בני יונה, לתור בוגר בעניין קרבן העוף: "הטעם בהקרבן גדול התורים ואפרוחי היונים, כי זהו היותר טוב בהן, כי גדול היונים אין בו ערבות".¹³ הרמב"ן חלק על הרמב"ם וסבר כי אין זה נכון, ובני יונה אינם מומלצים לאכילה מבחינה בריאותית "מפני רוטבא עודפנית שבהם", אם כי גם הוא מסכים שבתורים ובני יונה יש סגולות רפואיות: "כי התורים סגולתם חרוד השכל ואפרוחי היונים סגולתם לתועלת גדולה במבוטלי האיברים כפלגס וכיוצא בו".¹⁴ למעשה גם הרמב"ם היה ער לתכונות

8 ערוך השולחן על הלכות שחיטה, סימן טו, ניו-יורק תש"י, עמ' 37; וכן ראו דיון ומראה מקומות נוספים לגבי היתר אכילת אפרוחים, למי שהדבר אינו נחשב מאוס, אצל: הרב שלום שברון, דעת תורה על הלכות שחיטה, למברג תרנ"א, ליו"ד סימן טו ס"ק ד (עמ' נט). וכן ראו פרי חדש ליו"ד פ"ד א, ס"ק ג; קט"ז ו, ס"ק יא.

9 בבלי, כתובות סב ע"א

10 בבלי, שבת קמה ע"ב.

11 מורה הנבוכים, ג, מח, מהדורת קאפח, עמ' שצג.

12 הרמב"ם, הלכות מאכלות אסורות פ"ג, ה"י; שו"ע, יו"ד טו.

13 מורה הנבוכים, ג, מו, מהדורת קאפח, עמ' שפג.

14 הרמב"ן לויקרא א יד.

הרפואיות של בני היונה והתורים, אלא שבעניין קרבן העוף הוא התייחס לשבח טעמו הערב של הבשר ולא לפן הבריאות.¹⁵

פסיקת בני אשכנז

אשר לסוגיית אכילת אפרוח שבקע מביצתו נחלקו הגאונים. יש שאסרו,¹⁶ אך חלק מהם,¹⁷ ורוב הראשונים הספרדים (וכן בעלי התוספות) פסקו להלכה כחכמים שמותר לאוכל אפרוח שבקע מהביצה לכתחילה.¹⁸ לעומת זאת, אצל פוסקי אשכנז אנו מוצאים נטייה להחמיר כדעת ר' אליעזר בן יעקב, והאמוראים הנזכרים בתלמוד ירושלמי.

לפי גישתו של רש"י לא ניתן לאכול אפרוח שטרם פקח את עיניו, מפני "דביוס שנולדו מאוסים הן",¹⁹ גם ר' אליעזר בן ר' נתן ממגנצה (הראב"ן; 1090-1170) ור' אשר בן יחיאל (הרא"ש; 1250-1327 לערך) נקטו בשיטת רש"י ופסקו במפורש שההלכה כדעת ר' אליעזר בן יעקב שאפרוח שלא נתפתחו עיניו אסור.²⁰ כך גם משמע מדברי ר' ברוך מוורמייזה, שכתב בשנת 1202 לערך, שאיסור אכילת אפרוח טרם נפתחו עיניו (כר' אליעזר בן יעקב) הוא מדרבנן, אך הוא מוסיף: "ומ"מ נראה שמן התורה אסור משום נבלה, ואפילו שוחטו אין בכך כלום, שאין שחיטה שייכא ביה".²¹ ר' אליעזר ב"ר יואל הלוי (הראב"ה; 1140-1225 לערך), מגדולי חכמי אשכנז, מביא בשם אביו פרשנות מחמירה יותר לדעת ר' אליעזר בן יעקב, וכדעת הירושלמי, שאין להסתפק רק בפקיעת עיני האפרוח אלא יש צורך בהתפתחות מלאה של הנוצות הגדולות:

וקבלתי מאבא מורי שהא דשרי רבי אליעזר בן יעקב בנפתחו עיניו, היינו דוקא כגון שיש לו כנפים, נוצה גדולה שעל כל גופה פלומה בלע"ז, אבל הנוצה הדקה לא...

15 דברי הרמב"ן ידועים הם בספרי המזונות והרפואות בימי הביניים, ראו למשל: אבו מרואן עבד אלמלך אבן זהר, כתאב אלאע'דיה, מדריד 1992, עמ' 15; רבינו משה בן מימון, פרקי משה [ברפואה] (ו' מונטר מהדיר), ירושלים תשכ"א, עמ' 236, 238, 274 וכן ראו באותה מהדורה, תשובות רפואיות (בתוך ביאור שמות הרפואות), עמ' 147-148.

16 ב"מ לוין, אוצר הגאונים, ד, ירושלים תרצ"ב, עמ' 10-11.

17 וכך מובא ברשב"א פעמים רבות, למשל בפירוש לתורת הבית הקצר, הלכות טריפות, שער רביעי: "יצא (אפרוח) לאויר העולם ולא נפתחו עיניו, יש מי שאסור והגאונים זכרונום לברכה מתירים".

18 כבלי, ביצה ו ע"ב; חולין סד ע"ב, בדברי התוספות; רי"ף והר"ן לחולין, שם (בנדפס עמ' כב ע"ב), הרמב"ם, הלכות מאכלות אסורות פ"ג, ה"י; הרשב"א וכן שו"ע, יו"ד טו והט"ז, שם.

19 כבלי, חולין כב ע"ב.

20 ר' אליעזר ב"ר נתן, אבן העזר (ספר ראב"ן), א, ניו-יורק תשי"ח, לביצה ו ע"ב (עמ' קע ע"ב); הרא"ש לביצה ו ע"ב.

21 ר' ברוך ב"ר יצחק מוורמייזה, ספר התרומה, ירושלים תשי"ט, הלכות איסור והיתר, עמ' 17.

ורש"י פירש באלו טרפות (חולין נו ע"ב) נמרטו כנפיו, היינו נוצה גדולה, הילכך צריך להזהיר בכך אפרוחי תרנגולות ואוזות.²²

בדבריו של הראב"ה יש לשים לב לפרשנות המילה 'פלומה'. את המונח הלטיני "פלומה" (pluma) הוא מפרש כנוצות גדולות ובכך הוא חרג מהפרשנות המקובלת בימינו. אמנם המונח 'פלומה' הוראתו נוצה, אך הכוונה בעיקר לחלק הרך שבה. ממשמעות זו הושאל המונח לכל דבר צמיר, מוכי ורך ומכאן הוא יוחד לאותן שערות רכות שעולות על גוף האפרוחים והגוזלים לפני צימוח הנוצות האמיתיות. בפרשנותו הראב"ה מתבסס על דברי רש"י בחולין שמפרש את המילים "נמרטו כנפיה" — היינו נוצה גדולה שעל כל גופה כנפים עם "פלומ"ש (plumes) בלעז. נוצה — היא היא הדקה הסמוכה לבשר שאין לה קנים ובלעז מל"ש "molse; פלומה במשמעות המודרנית).²³ לפי הפרשנות של הראב"ה גם המונח 'אפרוח' משנה את משמעותו הרגילה, והוא מכוון גם ליונה הצעירה שכבר השלימה את התפתחות נוצותיה הגדולות. למעשה מדובר בשלב בוגר לגמרי למעט בשלות אברי הרבייה.

ראוי לציין שגם לפי ר' אליעזר בן יעקב האפרוח מותר משלב שנפקחו עיניו, היינו משלב תחילת צימוח הנוצות, אולם הראשונים באשכנז החמירו ודרשו צימוח מלא של הנוצות.²⁴ אמנם היו בקרב האחרונים שהתירו לאכול בני יונה שרוב נוצותיהם צימחו. מכל מקום, גם לפי דעת המחמירים, איסור אכילת אפרוח שלא גדלו נוצותיו הגדולות הוא מדרבנן ולא דאורייתא ויש אומרים שהאיסור הוא לכתחילה, אך בדיעבד מותר.²⁵

עדויות לאכילת גוזלים

קיימות הרבה עדויות על אכילת גוזלים בידי אמוראים בבליים חשובים. על רב ועל חנינא בר שילה (או שילת) מסופר שהיו אוהבים לאכול גוזלים לקינוח הסעודה.²⁶ ועל רבין סבא נאמר שהאכיל את רב ב"בר גוזלא".²⁷ בתלמוד בבלי מסופר בדרך ההפלגה על ר' יוחנן

22 רבינו אליעזר ברכי יואל הלוי, ספר ראב"ה (מהדורת א' אפטוביצר), ג, ברוקלין ניו-יורק תשמ"ג, עמ' 426, סימן תשכב.

23 רש"י לחולין נו ע"ב. וראו מ' קטן, אוצר לעזי רש"י, 'ירושלים תשמ"ח, עמ' 40, מס' 372, המעיר שיש להבחין בין 'פלומיש' (plumes) הן הנוצות הגדולות ובין "פלומה" (pluma) הן הנוצות הקטנות. כך מובא גם על ידי הש"כ לשו"ע יו"ד טו.

24 סיכום המקורות, ראו: ר' צבי הירש שפירא, דרכי תשובה, לשו"ע יו"ד טו וכן שם אצל ר' דוד בן חיים צבי, בית דוד, ירושלים תשנ"ז, עמ' מב.

26 בבלי, ברכות מז ע"א; פסחים בבלי, קיט ע"ב; ירושלמי, פסחים פ"י, לו ע"ד.

27 בבלי, פסחים עד ע"ב.

נרבאי (או נדבאי) "שהיה אוכל ג' מאות עגלים ושותה ג' מאות גרבי יין ואוכל ארבעים סאה גוזלות בקינוח סעודה".²⁸ בגירסה אחרת המשקפת מציאות ריאליית יותר המיוחסת לזמן המקדש מובא רק "שהיה אוכל ארבע סאה גוזלות".²⁹ אכילת גוזלים נחשבה לסממן של עושר ועל פקח בן רמליה מלך ישראל נאמר במדרש "שהיה אוכל שלוש מאות גוזלות בקינוח של סעודה".³⁰ ללא ספק מדובר בגוזלים מפוטמים, העשויים להגיע לשיעור ניכר כשל בוגרים. במדרש אגדה אחד אף נזכר "גוזל בן יונה ובו משקל שני ליטריין",³¹ שלפי שיעורי רש"י הוא מתקרב למשקל 700 גרם, ולפי שיטת הרמב"ם מדובר בשיעור הקרוב לכ-300 גרם.³² גם כיום גידול יונים לבשר מבוסס על שיווק גוזלים (squab) בני 25-30 יום במשקל 340-670 גרם ובתהליך פיתום מקבלים תוספת משקל גדולה מזה. לבשר מרקם עדין, ניחוח מעולה והוא קל לעיכול.³³

המקורות האמוראים אינם מציינים באיזה שלב נאכלו הגוזלות בכבל. ייתכן שתשובה לכך נמצא בעדות של כמה מיהודי תימן שסיפרו לי על אכילת בני יונה. הם נהגו לתפוס גוזלים של יונים צעירים בני כשבוע-שבוע וחצי, כאשר גופם רק התחיל להתכנסת בנוצות. הגוזלים נשחטו, בושלו ונאכלו. בשרם היה טעים ביותר והמאכל נחשב למאכל תאוה. גוזלים משלב צעיר יותר לא נאכלו, לא משום איסור, אלא משום שלא היה בהם די בשר עסיסי.³⁴ גם בארץ-ישראל נהגו לשחוט דרורים וגוזלים למאכל, אבל רק כאשר הם כבר מנוצים, כפי שלומדים מדברי הרב חיים משה קאריגאל, מחכמי ירושלים הספרדים במחצית הראשונה של המאה השמונה-עשרה:

"בעיה"ק ירושלם תובכ"א אנו נזהרים בתורים ובני יונה ובצפורים שלא למרוט הנוצה שהעור שלהם רך מאד ומפרידים הנוצה ברוק משום חלדה".³⁵

הר' אברהם בנימין ליכטנשטיין, מזקני שוחטי ירושלים, העיד לי ובנוכחות ר' יוסף רוטשטיין שהוא שחט פעמים רבות דרורים וגם תורים (צוצלות), בעיקר בשביל אנשים שביקשו לקיים מצוות שילוח הקן, אך לא לאכילה משום מיעוט בשרם. יחד עם זאת הוא

28 בבלי, פסחים נו ע"א.

29 בבלי, כריתות כח ע"א.

30 ילקוט שמעוני למשלי יג, רמז תתק"ן.

31 קהלת רבה ה, ח.

32 החישוב לפי ח"פ בניש, ספר מידות ושיעורי תורה, בני-ברק תשמ"ז, עמ' תמו-תמח.

33 החי והצומח, יב, עמ' 261.

34 למשל, מרי אהרון חבורה, שו"ב ומארי אהרן עוזרי, מבני ברק בראיון מהתאריך כג אב תשס"א (12.8.2001). האחרון ציין במפורש שלאפרוחים שזה עתה בקעו "אין דם" ולכן רק משגדלו מעט אכלום.

35 הגהות ימין משה, אמסטרדם תע"ח, סימן כד, עמ' לט.

שחט גם בני יונה מגיל שבועיים לערך לאכילה, עבור חתנים וכלות ביום חופתם. לדבריו (וכן לדברי רבים אחרים) זהו מנהג ירושלים הקדום, שמתקיים עד ימינו אלה; גם לו הכינו מאכל זה ביום חתונתו ורעייתו הכינה פעמים רבות מאכל זה עבור אחרים.³⁶ יוצא אפוא שלמעשה נהגו בתימן ובשאר קהילות ישראל כדעה המחמירה של ר' אליעזר בן יעקב והאמוראים, שאוכלים אפרוחי ציפורים רק משלב צימוח הנוצות, אלא שהפוסקים האשכנזים קבעו זאת להלכה לכתחילה.

כהערת סיום נאמר שכל הדיון נסב על השאלה מאימתי מותר לאכול את האפרוח מחמת מיאוס, אולם מעולם לא עלתה בפני חכמינו שאלת אכילת עופות קטנים כאשר הם בוגרים, כמו דרורים ותורים.³⁷

36 ראיין מהתאריך טו אב תשס"ב.

37 והנה יש בימינו המתחסדים לאסור עופות אלה משום מיאוס, ובטענת שוא כאילו אין לנו מסורת עליהם, ראו ד' בן זקרי, מצוות שילוח הקן כתיקנה, ירושלים תשנ"ד, עמ' קג-קד.